

УДК 94 (477-21) «1917/1918»: 331.53-054.73

В. Ж. Попов

Міжрегіональна Академія управління персоналом

САМОСТІЙНЕ ПРАЦЕВЛАШТУВАННЯ ПЕРЕМІЩЕНИХ ОСІБ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ УПРОДОВЖ 1917–1918 рр.

У статті розглядається практика самостійного працевлаштування у містах України вимушених переселенців упродовж 1917-1918 рр. В умовах економічної кризи великого значення набувала здатність найбільш ініціативних серед біженців громадян створити власне робоче місце. Визначені основні категорії переселенців, які займалися індивідуальною трудовою діяльністю, охарактеризовані сфери, у яких вони створювали робочі місця, та послуги, які вони надавали споживачам. Робиться спроба дослідити, які чинники сприяли самостійному працевлаштуванню.

Ключові слова: *індустріальні райони України, біженці, тимчасово переміщена особа, приватна ініціатива, індивідуальне підприємництво, сфера послуг.*

В статье рассматривается практика самостоятельного трудоустройства в городах Украины вынужденных переселенцев в 1917-1918 гг. В условиях экономического кризиса большое значение приобретала способность наиболее инициативных граждан среди беженцев создать собственное рабочее место. Определены основные категории переселенцев, которые занимались индивидуальной трудовой деятельностью, охарактеризованы сферы, в которых они создавали рабочие места, и услуги, которые они предоставляли потребителям. Предпринята попытка проследить, какие факторы способствовали самостоятельному трудоустройству.

Ключевые слова: *индустриальные районы Украины, беженцы, временно перемещенное лицо, частная инициатива, индивидуальное предпринимательство, сфера услуг.*

The article deals with the practice of self-employment of internally displaced persons in the Ukrainian cities in 1917-1918. During the economic crisis, the ability of the most enterprising citizens among the refugees to create their own workplace became the most important. The main categories of IDPs which were self-employed are identified; the sectors where they create jobs and the services they provided to consumers are characterized. An attempt to trace the factors that contributed to the self-employment is made.

Key words: *the industrial regions of Ukraine, the refugees, internally displaced person (IDP), the private initiative, individual entrepreneurship, services sector.*

У промислових районах України в період завершення Першої світової війни проблема самостійної зайнятості набувала виняткової актуальності внаслідок того, що велика промисловість перебувала в занепаді, що призвело до збільшення безробіття. Найбільш уразливими у цьому сенсі були люди, які внаслідок бойових дій були змушені залишити місце постійного проживання. Таким чином, при об'єктивному обмеженні ролі держави в економіці, у цих складних умовах дістала подальшого розвитку здатність окремих верств суспільства до самостійної організації та індивідуальна трудова діяльність як її найважливіший прояв.

Певні аспекти, пов'язані зі змінами у соціально-класовій структурі українського суспільства в цей період, розглядаються С. В. Кульчицьким [7]. Труднощі, які повинні були долати в умовах кризи представники творчих професій, висвітлюються у збірнику «Історія інтелігенції Української РСР 1917-1990 рр.» [5]. Процеси у робітничому середовищі аналізує у своїй монографії О. П. Реєнт [10]. Окремих сюжетів, пов'язаних із долею біженців та вимушених переселенців у цей час, торкаються автори «Нарисів історії Української революції» [8, 9]. Про це також згадує у своєму дослідженні В. Ф. Солдатенко [11]. У цілому визначена проблема ще не була предметом уваги науковців.

Метою пропонованої статті є розгляд практики самостійного працевлаштування представників евакуйованого населення у великих містах та селищах міського типу в інших регіонах України впродовж 1917-1918 рр. Для досягнення поставленої мети в статті передбачається реалізація таких завдань:

- проаналізувати специфічні особливості індивідуальної трудової діяльності різних категорій біженців;
- вивчити основні сфери реалізації практики самостійного працевлаштування переміщених осіб;
- охарактеризувати соціальний склад громадян, що створювали власне робоче місце.

За способами заробляння на хліб працездатне населення, яке опинилося за межами постійного місця мешкання, ділилося на певні групи. Велику групу представляли переселенці, які володіли необхідною професією, особливо якщо в їх особистому розпорядженні були засоби виробництва. До цієї категорії, зокрема, належали ремісники різних спеціальностей, які влітку 1918 р. «заробляли, звичайно, величезні гроші» [22, ф. 5, оп. 1, спр. 21, арк. 79, 79 зв.]. Це стосувалося, передусім, ремісників, які «працювали своїми інструментами і з своєї сировини» [3, с. 287]. Стикаючись із дефіцитом замовлень, фахівці старанно вишукували клієнтів. Газети того часу рясніли оголошеннями на кшталт «кравець з Петербургу шукає роботу вдома» [14, 16 червня 1918 р.].

Фахівці у відповідних сферах діяльності чутливо реагували на суспільні потреби і своєчасно пропонували свої послуги. Протягом 1917 р. люди, які мали гроші, активізували свою діяльність на ринку нерухомості [2, с. 226]. Коли почалося активне будівництво української державності, вихідці із західних земель України оприлюднювали такі оголошення: «На українську мову і назад перекладаю всілякі ділові папери, листи, прохання, статті, книги та інше» [18, 30 квітня 1918 р.]. В умовах наростання хаосу в країні, актуальним стало бажання людей зазирнути у власне майбутнє. Дізнатися про свою подальшу долю таким людям пропонував «відомий окультист В. Д. Ф.», редактор журналу «Питання хіромантії та гіпнотизму», що приїхав до України після п'ятнадцяти років безперервної практики у Москві [18, 3 листопада 1918 р.].

Працювати за фахом вдавалося деяким лікарям. Один із домовласників Маріуполя повідомляв органи місцевого самоврядування, що у нього знімала кімнату біженка Р. Брюн із немовлям, яка займалася приватною медичною практикою [19, ф. Р-2568, оп. 1, спр. 5, арк. 45]. Промовистою виглядала доля доктора Д. Г. Махліна, який внаслідок німецької окупації Волині був евакуйований до Бахмута. Тут він обслуговував робітників професійних спілок поліграфістів, металістів, заводу Фарке та інших, причому надавав допомогу тим, хто її потребував, «на першу вимогу, і робив це завжди безкоштовно». Махлін обіймав посади лікаря холерного барака, лікаря заміської ділянки «Землянки», лікаря приймального спокою, чергового лікаря першої Радянської лікарні. Проте він жив у крайніх злиднях, про що повідомив у свою профспілку. На всю сім'ю в нього залишилося «всього десять рушників і п'ять пар брюк», причому парусинові штани йому видали в період перебування на фронті [19, ф. Р- 1527, оп. 2, спр. 15, арк. 340, 341, 343].

Мали нагоду заробити люди, які надавали всілякі послуги, зокрема відкривали пункти громадського харчування. У Харкові 1918 р. Р. І. Хасін та А. І. Мархасін – інвалід та військовополонений, на утриманні яких знаходилися старі батьки та сім дітей, на останні заощадження за допомогою родичів відкрили їдальню «Шампань», де, окрім них, отримали роботу три офіціантки та кухар. Їдальня функціонувала у двох кімнатах площею шістнадцять квадратних метрів кожна [21, ф. Р-202, оп. 1, спр. 18, арк. 24, 24 зв.]. Іноді біженці для вирішення проблеми харчування об'єднувалися між собою. Київській студентці знайома розповіла, що її сестра та племінниці разом із кількома квартирантами найняли кухаря, узяли на себе завідування господарством і годували таким чином кілька десятків родин [4, с. 239].

За допомогою антрепренерів або з власної ініціативи, заробляли на хліб митці – актори, співаки, музиканти, циркачі тощо. Влітку 1918 р. у Харкові виступав перед прихильниками свого таланту письменник О. М. Толстой [18, 9–11 серпня 1918 р.]. Цікавий епізод зафіксував у своїх мемуарах В. Г. Іванов, який супроводжував у листопаді-грудні 1918 р. потяг із пораненими. На одній станції до їхнього вагону увійшов молодик «якоїсь незвичайної зовнішності», привернувши загальну увагу.

Це був представник відомої циркової династії дресирувальників Анатолій Дуров. «Мов нічого не трапилося, він здійснював турне, перевозячи з собою цирк у декількох товарних вагонах, тоді як одній людині було дуже важко проїхати. Війна й анархія, а він говорив про успіх і повні зали» [20, ф. 5881, оп. 2, спр. 363, арк. 94].

В Україні надовго влаштувався О. М. Вергинський, який користувався популярністю та мав скандальну репутацію. Він отримав звання «символу занепаду, грядущої духовної реакції» [14, 10 січня 1918 р.]. Проте співак і композитор багато їздив, виступаючи не тільки у великих містах. У вересні 1918 р. його гастрольний графік дійшов до Юзівки. Концерт відбувся 9 вересня 1918 р. у приміщенні театру «Сатурн» [16, 13 вересня 1918 р.].

Влітку 1918 р. у Харкові дала три концерти співачка Іза Кремер. У театрі, попри червень, було холодно, незатишно, концерт почався на годину пізніше встановленого часу. Талановита артистка зуміла «оволодіти увагою натовпу, який наповнив величезний театр» [18, 5 червня 1918 р.].

Набагато більш складним було вирішення питання про працевлаштування для тих груп людей, які втратили колишню роботу й при цьому володіли професіями, які не відповідали вимогам часу, або взагалі не мали професії.

Інтелігенцію, що опинилася у невеликих містах, рятувала близькість землі. Для тимчасових мешканців Чугуєва, що колись належали до інтелігентних професій – учителів, лікарів та ін. – стали звичними польові роботи у місцевих маєтках. Вони працювали за 15–20 карбованців на добу, одержували продукти у самій економії, найняли артіллю куховарку і харчувалися «смачно та ситно, удосталь, що не завжди буває тепер удома» [17, 8 вересня 1919 р.].

Ситуацію, у якій опинилися представники раніше привілейованих верств, зафіксував газетний фейлетон. В одному з будинків Харкова випадково зішлись троє осіб, які розповіли про свою долю. Нянька, що працювала у домі, раніше навчалася у медичному інституті та була «вільним художником» Петроградської консерваторії. Дама, яка принесла черевики з ремонту, ще не так давно була дружиною генерала. Чоловік у френчі, що приніс квитанцію з дров'яного складу, до революції був капітаном другого рангу [18, 5 вересня 1918 р.].

Уміння пристосовуватись до умов існування продемонструвала студентська молодь. У серпні 1918 р. студенти Київського політехнічного інституту узяли в оренду готель «Пушкінський» і вже від себе зайнялися добовим здаванням кімнат у піднаймання [22, ф. 5, оп. 1, спр. 53, арк. 184.]. В. Кравченко згадував, як разом із однокурсниками організував пересувну перукарню. Вона мала широку популярність, біля неї навіть збиралися черги клієнтів. Працюючи на умовах натуральної оплати, студенти часто приносили додому досить багато хліба, сала, «ярини» [6, с. 18]. Молоді доводилося «здобувати шматок хліба розпилюванням дров та іншими важкими роботами» [20, ф. 5881, оп. 2, спр. 535, арк. 22]. У Харкові напередодні нового 1918 р. з'явився ще один шлях для заробітку – заготівля та продаж новорічних ялинок: «нівечать цілі сосни і продають на базарі і вулицях міста по три та п'ять карбованців за ялинку. Дужче всього рубають б'їженці: возять на санках і гринджолах, волочать і носять на плечах» [15, 23 грудня 1917 р.].

Популярним і дуже поширеним в умовах повного розвалу колишніх служб видом платної послуги стала доставка поштової кореспонденції та інших приватних вантажів у різні куточки країни та навіть за кордон. Тоді як В. І. Вернадський скаржився, що посилок не приймають вже два тижні [1, с. 129], на шпальтах газет того часу зустрічалися оголошення на кшталт: «Їде до Росії студент. Ярославська, Володимирська, Костромська губернії. Прийом листів та доручень з 11 до 15 години за такою-то адресою. Оплата після виконання» [13, 19 червня 1918 р.]. Або: «Їду до Воронежа 4 жовтня, приймаю ділові листи від 10 до 3 години дня. Квартира фон Спіллера» [17, 1 жовтня 1919 р.].

Н. О.Тєффі згадувала: «З'явилися діловиті пани, які снували їм одним відомими шляхами з Москви на південь і назад. Щось провозили, щось привозили. Іноді люб'язно пропонували доставити що-небудь із залишених у Петербурзі або Москві речей, відвезти гроші родичам. Дивні це були пани. Адже не для того ж вони їздили, щоб надавати нам послуги. Навіщо вони снували туди й назад, кому, по суті, служили, кого продавали? Ніхто цим серйозно не цікавився» [12, с. 398].

Література

1. Вернадський В. І. Щоденники (1917-1921) // Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 9. – К. : НАНУ, 2011. – 326 с.
2. Володимир Винниченко – Розалія Ліфшиць: епістолярний діалог (1911-1918 роки) / упор., вступ, комент. та прим. Надії Миронець. – Дрогобич : Коло, 2012. – 288 с.
3. Гольденвейзер А. А. Из киевских воспоминаний // Архив русской революции. Изданный Г. В. Гессеном. – М. : Терра-Политиздат, 1991. – Т. 6. – 364 с.
4. Дневник и воспоминания киевской студентки (1919-1920 гг.) // Архив русской революции. Издаваемый Г. В. Гессеном. – Берлин : Слово, 1924. – Т. 15. – 345 с.
5. Історія інтелігенції Української РСР 1917–1990 рр. / АН УРСР; інститут історії, Державна історична бібліотека УРСР; укл. Л. Ю. Ступак. – К. : Б.и., 1991. – 535 с.
6. Кравченко В. Я вибрав волю. Особисте й політичне життя советського урядовця / В. Кравченко. Переклав з англійської мови М. Гетьман. – Торонто : Український робітник, 1948. – 493 с.
7. Кульчицький С. В. УСРР в добу «воєнного комунізму» (1917-1920 рр.) / Інститут історії України НАН України, С. В. Кульчицький. – К. : б.в., 1994. – 141 с.
8. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Ред. кол. Під гол. В. А. Смолія. Книга 1. – К. : Наукова думка, 2011. – 388 с.
9. Нариси історії Української революції 1917–1921 років. Ред. кол. Під гол. В. А. Смолія. Книга 2. – К. : Наукова думка, 2012. – 462 с.
10. Реєнт О. П. Українська революція і робітництво: соціально-політичні і економічні зміни 1917-1920 рр. / О. П. Реєнт. – К., 1996. – 265 с.
11. Солдатенко В. Ф. У вирі революції і громадянської війни (актуальні аспекти вивчення 1917-1920 рр. в Україні) / В. Ф. Солдатенко. – К. : Парламентське видавництво, 2012. – 272 с.
12. Тэффи Н. А. Житье-бытье: Рассказы. Воспоминания. – М. : Политиздат, 1991. – 445 с.: ил.
13. Возрождение (газета, Харків).
14. Вольный Юг (газета, Севастополь).
15. Нова громада (газета, Харків).
16. Новая Донецкая мысль (газета, Юзівка).
17. Родина (газета, Харків).
18. Южный край (газета, Харків).
19. Державний архів Донецької області.
20. Державний архів Російської Федерації.
21. Державний архів Харківської області.
22. Центральний державний архів громадських об'єднань України.